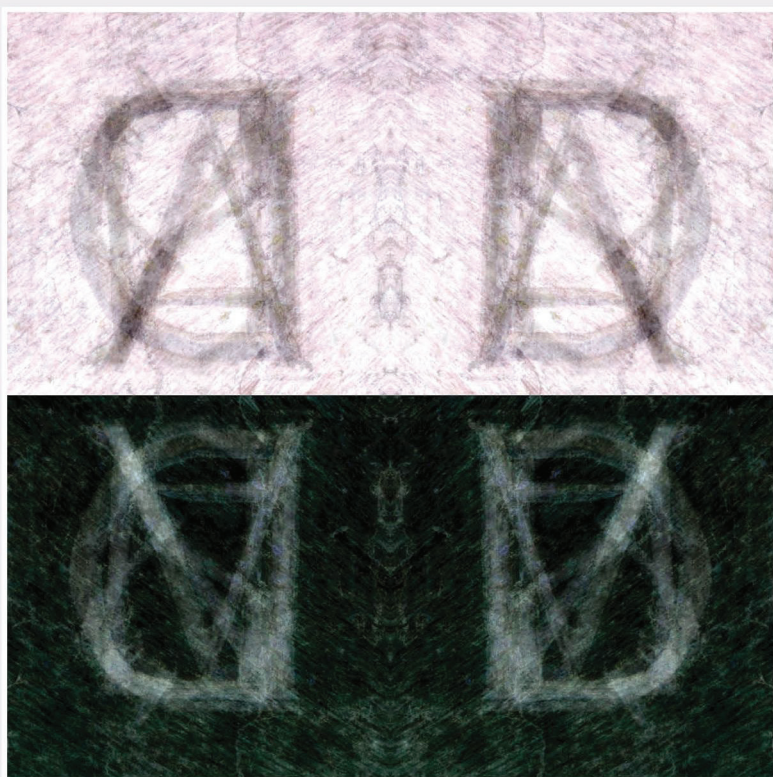

MŰFORDÍTÁS

ÉS MÁS

EXTRÉM SPORTOK

Írások KAPPANYOS ANDRÁS 60. születésnapjára

MŰFORDÍTÁS

ÉS MÁΣ

EXTRÉM SPORTOK

Írások KAPPANYOS ANDRÁS 60. születésnapjára

Szerkesztette

FÖLDES GYÖRGYI

MAJOR ÁGNES

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Reciti
Budapest
2022

Hölgyjutalom

Az Akadémia tudománynépszerűsítést szolgáló pályadíjának története

Tanulmányomban az Akadémia 1859 és 1874 között fennálló Magyar Hölgyek díjának, vagyis a Hölgyjutalomnak a történetét vizsgálom meg. A szakirodalom által kevésbé sikeresnek értékelt, de a magyar tudományosság fejlődéséhez hozzájáruló díj több szempontból is érdeklődésre tarthat számot az Akadémia által kezelt pályadíjak közül.¹ Különlegessége egyrészt abban állt, hogy a hazai tudományos fejlődést szem előtt tartó hölgyek adományaiból létrehozott Magyar Hölgyek Alapítványa szolgáltatta a működéshez szükséges tőkét; másrészt az akadémiai szakkönyvkiadás történetének fontos állomásaként értelmezhető, mivel a kiírt pályakérdések segítségével a tudós testület olyan munkákat rendelt meg, melyek a tudománynépszerűsítést szolgálták. A 19. század második felére Nyugat-Európában az olcsó, népszerű kiadványok segítségével történő ismeretterjesztés már eredményes társadalmi és tudományos mozgalommá, illetve a könyvpiac egyik fejlődő területévé vált.² Magyarországon azonban ez a törekvés még kezdetleges volt, annak ellenére, hogy a testület 1831-es *Alaprajzában* és ennek 1869-es megújításában, az *Alapszabályban* rögzített egyik fő célkitűzés is ez volt.³ A lemaradás oka az eltérő társadalmi és gazdasági viszonyokon túl, hogy az MTA

* A tanulmány a Digitális Örökség Nemzeti Laboratórium támogatásával valósult meg.

- 1 FÉKETE Gézáné, *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai: 1859–1900*, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 36 (Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 2000), 15; GÁBORI Kovács József, „Arany János és az akadémiai jutalomtétélek”, in „Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!”: Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai, szerk. CIEGER András, 265–288 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Országos Széchényi Könyvtár–Universitas Könyvkiadó, 2017), 268–269.
- 2 James A. SECORD, *Visions of Science: Books and Readers at the Dawn of the Victorian Age* (Chicago: The University of Chicago Press, 2014), 1–23.
- 3 *A Magyar Tudós Társaság alaprajza és rendszabásai* (Pest: Trattner-Károlyi, 1831), 6; „A Magyar Tudományos Akadémia Alapszabályai”, *Akadémiai Almanach* 9 (1869): 106 118, 107.

annak ellenére ragaszkodott a tudományos szakkönyvek pályázati úton történő létrehozásához, hogy az ezt tárgyaló akadémiai bizottság már 1859-ben megfogalmazta azt a lesújtó véleményt, mely szerint a jutalomkérdések rendszere avítt, és sem Magyarországon, sem külföldön nem eredményes, melyet jól mutat, hogy a nyertes munkák nagy részét meg sem jelentették.⁴ Tanulmányomban először arra keresem a választ, hogy a Hölgyjutalom milyen körülmények között jött létre; másodsorban miként integrálódott a tudós testület jutalmazó rendszerébe; végül pedig a tudománynépszerűsítés területén mennyire tudta betölteni funkcióját.

Honleányok a tudománynépszerűsítés szolgálatában

Az Akadémia a szabadságharc bukását követően korlátozott körülmények között működhetett, viszont 1858-tól kezdve visszakapta régebbi autonómiáját.⁵ Az MTA az újraindulást követően igyekezett behozni az évtizedes korlátozottságból eredő lemaradását. A tudományos intézmény létrehozása is filantróp, elsősorban tudománypártoló adományoknak volt köszönhető, és ez nem változott a későbbi évtizedekben sem: az Akadémia céljait támogató adományok sokáig nagy segítséget jelentettek az intézmény működéséhez.⁶ Többek között az Akadémia jutalomtételei számára is ilyen alapítványok és felajánlások jelentették a fedezetet és az alaptőkét.⁷ Az MTA által az 1880-as évek végén készített kimutatás alapján látható, hogy a nők 1859 előtt kevés kivételtől eltekintve nem szerepeltek az adományozók között.⁸ 1859-ben viszont megjelent a listákon a Magyar Hölgyek Alapítványa, melynek tagjai nemcsak a jutalomra, hanem az Akadémia alaptőkéjére és palotájára is adakoztak. 1859-ben összesen 7615 forintot ajánlottak fel a tudós testület javára. A hölgyek felajánlása ösztönzően hatott a honleányokra, és ezt követően rendszeresebbé váltak a nőktől származó adományok.

Az 1859-ben az Alapítvány által létrehozott Hölgyjutalom fő célkitűzése a tudománynépszerűsítés és a tudománypártolás volt, de a tudományos munkák írásában a hölgyek nem vettek részt. A nők a tudomány világához azáltal kapcsolódhattak, hogy a tudománypártolásra összegeket ajánlottak fel. A nemzet tudósait, a tudás terjesztésének propagálását, illetve a társadalom kevésbé szerencsés rétegeinek korszerű tudáshoz való juttatását segítő filantróp tevékenység

4 *Bizottmányi Jelentés a Tudom. kézikönyvek ügyében*, Pest, 1859. dec. 10., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Régi Akadémiai Levéltár (a továbbiakban: MTA KIK, Kt, RAL) 550/59.

5 PACH Zsigmond Pál és VÖRÖS Antal, szerk., *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada: 1825–1975* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975), 87–90.

6 Uo., 90–91.

7 GÁBORI Kovács, „Arany...”, 266–273.

8 *Alapítványok, adományok és hagyományok az Akadémia részére (Kimutatás 1825–1888)*, MTA KIK, Kt, RAL K 1620/1; *Adományok és adakozások 1826–1880*, MTA KIK, Kt, RAL K 1620/2; „A Magyar Tudományos Akadémia nagyobb alapítói 1916. december 31-ig”, *Akadémiai Almanach* 57 (1918): 165–177.

tökéletesen illeszkedett a honleányi szerepkörhöz.⁹ A hölgyek képviselői nem vettek részt a díjnak mint intézménynek a kialakításában, hanem az Akadémiával való együttműködést az orvos és nyelvész Almási Balogh Pállal, az MTA rendes tagjának közreműködésével végezték. A tudományok népszerűsítése iránt aktívan érdeklődő akadémikus tárgyalt a hölgyek nevében a tudós testület különböző fórumaival és intézte az Alapítvánnyal kapcsolatos szervezési feladatokat.¹⁰

A hölgyek a tudománynépszerűsítés érdekében a filantróp szerep mellett reprezentációs feladatokat is elláttak. Ez felfedezhető abban a szimbolikus gesztusban is, hogy az ügy támogatására összesen negyvennyolc hölgy állt össze, ezzel utalva a levert szabadságharcra. Továbbá a hölgyek névsorából látható, hogy olyan döntően arisztokrata nők találhatók közöttük, akiknek férjeik vagy férfi rokonaik tevékeny részt vállaltak 1848–49 eseményeiben. A támogatók között találjuk gr. Batthyány Lajosné Zichy Antóniát vagy gr. Andrássy Gyuláné Kendeffy Katinát is. A reprezentáció egy másik fokát képviselte az Akadémia által összeállított kéziratos *Aranykönyv*,¹¹ amely egyrészt hangsúlyozta a hölgyek hazafias tetteit azáltal, hogy felsorolta, kik voltak azok, akik a célért a tízéves kötelezettségvállalási időszakban (1859–1868) évente három aranyat adakoztak. Másrészt az *Aranykönyv* az Akadémia hivatali iratainak egyike, amelyből nyomon lehet követni, hogy kik azok, akik eleget tettek a fizetési vállalásuknak.

Az *Aranykönyv* mellékleteként fennmaradt levelek alapján látható, hogy a hölgyek nem minden esetben teljesítették a befizetést. Gr. Kuun-Gyulay Kornélia 1866-os leveléből kiderül, hogy fizetési kötelezettségére „pár év olta nem lévén arra fölszolitva” egészen megelégedezett, de hangsúlyozza, hogy elmaradásait anyagi helyzetének rendeződését követően pótolja.¹² A grófnő azonban az *Aranykönyv* tanulsága szerint a ciklus további éveiben sem rendezte tartozását. Esete nem egyedülálló, mint ahogyan arra az *Aranykönyv* alapján készített táblázat is rámutat.

Év	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868
Létszám	48	46	48	51	51	50	48	46	45	45
Nem fizetett	0	3	4	6	10	11	15	24	27	38
Elhunyt	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0

1. táblázat: A Hölgyalapítvány taglétszámának változása 1859–1868

9 Bozsoki Petra, „Bővülő értelmiségi női szereprepertoár a 19. századi Magyarországon: A Kánya Emília-féle honleányi szerepváltozatról”, *Irodalomismeret* 20, 3. sz. (2019), 19–54, 46.

10 ALMÁSI BALOGH Pál, *A' női akadémiai díj ügyében: Második előadás*, Pest, 1859. máj. 21., in *Aranykönyv: Névsora azon Nagyméltóságú, méltóságos és nagyságos Asszonyságoknak, kik 1859-től bezárólag 1868-ig évenkénti három aranyat köteleztek az Akadémiai Női Díjra, melynek tárgya népszerű tudományos kézikönyvek pályázat útján előállítására*, MTA KIK, Kt, RAL K 1622.

11 *Aranykönyv*.

12 Gr. Kuun-Gyulay Kornélia Ismeretlennek, Pest, 1863. nov. 3., MTA KIK, Kt, RAL K 1622.

Összességében elmondható, hogy a hölgyek a kötelezettségvállalási időszak előrehaladtával kevésbé teljesítették vállalásukat, sőt 1866-tól kezdve 1868-ig több mint 50%-uk nem fizetett. Az 1868. március 20-i igazgatósági ülés jegyzőkönyve is megemlíti, hogy a hölgyek „igen hanyagul” fizették be tartozásukat.¹³ A fizetési hajlandóságot azonban több tényező is befolyásolta: egyrészt a felszólítások elmaradása; másrészt az alapítványtevők anyagi helyzetének megváltozása; harmadrészt az alapító tagok halála; végül negyedszer a ki nem osztott díjak miatt az MTA kellő tőkével rendelkezett, így a be nem fizetett összeg kevésbé hiányzott a jutalom életben tartásához.¹⁴ Azok a halálozási adatok, melyek a testület tudomására jutottak, az *Aranykönyv*be is bekerültek, és az ebből adódó létszámcsökkenést az Akadémia igyekezett új hölgyek bevonásával kezelni.¹⁵ A táblázatból látható, hogy a hölgyek létszáma 1859 és 1868 közötti ingadozott, de átlagosan tartotta a negyvennyolc főt.

A díj integrálódása az Akadémia jutalmi rendszerébe

Az Akadémia kezdetektől azt a gyakorlatot követte, hogy a hiányzó magyar nyelvű kézi- és szakkönyveket nyílt pályázatok, kitűzött jutalomkérdések és pályadíjak segítségével rendeli meg a szerzőktől. A gyakorlat nem volt idegen Európa más országaitól sem, viszont a magyar viszonyok között a jutalomtételek vegyes eredményekhez vezettek, és nem lehetett hatékonynak mondani őket.¹⁶ A Hölgyjutalom esetében a népszerű, ismeretterjesztő munkák létrehozását célozták meg pályázati úton, amely lehetővé tette volna, hogy az új tudományos eredmények széles közönséghez jussanak el. A hölgyek felajánlása azonban több változáson is keresztülment, mire megtalálta helyét a jutalmak rendszerében.

Az alapítók első tervében az MTA belső, ösztönző díjának szánták a felajánlást, és a tudós testület heti üléseiben felolvasott előadásokat jutalmazták volna így, melyre a hölgyek évente 78 aranyat tűztek volna ki. A pályadíjakat az elnök által kijelölt hétfős bizottság bírálta volna el, és a díjat az összes ülésen osztották volna ki. A díjazott munkákat az Akadémia valamelyik folyóiratának erre a célra indított sorozatában jelentették volna meg.¹⁷

13 „[Igazgatósági ülés, 1868. márc. 20.]”, *Akadémiai Értesítő*, 2, 6. sz. (1868): 104–110, 105.

14 ARANY János, „Jegyzőkönyve [1867. jan. 18.]”, in ARANY János, *Hivatali iratok 2.: Akadémiai évek (1859–77)*, kiad. GERGELY Pál, Arany János Összes Művei 14 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964), 196.

15 *Kivonat, a M. T. Akadémia 1867. jun 3-án tartott kis ülése jegyzőkönyvéből*, MTA, KIK, Kt, RAL K 1622; „[Összes ülés, 1867. jún. 3.]”, *Akadémiai Értesítő* 2, 9. sz. (1867): 169–172, 172.

16 SZÁNTÓ György Tibor, *Fejezetek az akadémiai könyv- és folyóiratkiadás történetéből*, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 11(86) (Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1983), 12–13.

17 *Hölgyek Díja a magyar tudományos Akadémia munkálkodásának előmozdítására*, MTA KIK, Kt, RAL 150/1859.

Az 1859. február 28-i összes ülésén a hölgyek képviselője, Almási Balogh előterjesztette az alapítók javaslatát. Az MTA örömmel fogadta a felajánlást, és az ügy véleményezésére bizottságot állított fel, melyet Deák Ferenc vezetett.¹⁸ A bizottság 1859. április 10-i jelentésében hangsúlyozta: nem ért egyet azzal, hogy csak az Akadémia tagjai nyerhessék el a díjat.¹⁹ Az ügy az 1859. április 16-i összes ülés elé került, ahol az a döntés született, hogy az Akadémiának kötelessége a jutalom kezelése, ugyanakkor a testület tagjai lemondtak arról, hogy a díj csak az ő köreikre szorítkozzon, és olyanért jutalmazza meg őket, melyet tisztességükből kifolyólag kötelességük elvégezni. Az Akadémia javaslatában a „hazai tehetségeket kivétel nélkül hívja fel pályázásra”. Felkérték br. Eötvös József alelnököt, hogy Almási Baloghhallal és a hölgyekkel egyeztetve más közhasznú célt keressenek.²⁰

Az *Aranykönyv*ben fennmaradt a díj Almási Balogh 1859. május 21-i, a hölgyekkel és az Akadémiával egyeztetett végleges koncepciója. Balogh hangsúlyozza, hogy a hölgyek által felajánlott összeget „a’ haza oltárán” a „szellemi műveltség emelésének s’ a’ szív nemesítésének leghatalmasb” eszközére „a’ közhasznu ismeretek” terjesztésére kívánják fordítani.²¹ A tudományok terjesztésére nemzetközi példát is hoz Lord Henry Brougham személyében, aki 1825-ben kifejtette, hogy a tudománynépszerűsítés olcsó, ismeretterjesztő kiadványok segítségével széles körben megvalósítható társadalmi státusztól és életkortól függetlenül.²² Az ismeretterjesztés érdekében 1826-ban megalapította a Society for the Diffusion of Useful Knowledge (SDUK) elnevezésű társaságot.²³ 1826–1846 között az ismeretterjesztés érdekében a SDUK különböző könyvsorozatokat, illetve folyóiratokat alapított, melyek közül kiemelkedik a *The Library of Useful Knowledge* című könyvciklus, amely mindössze 6 pennys, 32 oldalas értekezésekben mutatta be a legújabb tudományos eredményeket közérthető formában a matematikától a botanikáig. A sorozat darabjai a kezdeti években 20–25.000 példányban is elkelttek. Az SDUK az 1840-es évekre anyagilag túlvállalta magát, amely végül a megszűnéséhez vezetett, viszont Angliában ösztönzőleg hatott más társaságokra és kiadókra, amelyek az ismeretterjesztés felkarolását tűzték ki célul.²⁴ A SDUK

18 „[Összes ülés, 1859. febr. 2.]”, *Akadémiai Értesítő: Nyelv, Philosophia, Történet- és Törvénytudományi osztályok* 1, 3. sz. (1859): 279–280.

19 *Bizottmányi Jelentés az Akadémiai Nődíj Ügyében*, Pest, 1859. ápr. 10., MTA KIK, Kt, RAL 257/1859.

20 „[Összes ülés, 1859. ápr. 16.]”, *Akadémiai Értesítő* 19, 6. sz. (1859): 527–528; Br. Eötvös József Ismeretlennek, dátum nélkül, MTA KIK, Kt, RAL 150/1859.

21 ALMÁSI BALOGH, A’ női...

22 Uo.; Henry BROUGHAM, *Practical Observations Upon the Education of People Addressed to the Working Classes and Their Employers* (London: Richard Taylor, 1825).

23 Harold SMITH, *The Society for the Diffusion of Useful Knowledge, 1826–1846: A Social and Bibliographical Evaluation* (Halifax: Dalhousie University Press, 1974), 46–47.

24 Rosemary ASHTON, „Society for the Diffusion of Useful Knowledge”, in *Oxford Dictionary of National Bibliography*, ed. Colin MATHEW, hozzáférés: 2022.02.12, <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/59807>.

példáját Almási Balogh már korábban, 1841-ben bemutatta a *Pesti Hírlap* hasábjain, és megfontolásra ajánlotta egy hasonló hazai társaság megalapításához.²⁵ Akkori felvetésére Fáy András válaszolt, aki felhívta a figyelmét arra, hogy magyar viszonyok között a köznép körében végzett tudományos ismeretterjesztést a könyvkiadási és kereskedelmi viszonyok, az olvasóközönség igényei és anyagi lehetőségei, valamint a megfelelő írók hiánya miatt még nem lehet eredményesen megvalósítani.²⁶ A koncepciót azonban Almási Balogh csak félretette, és a Hölgyjuttalom kapcsán módosítva újra felelevenítette. A tudományos ismeretterjesztésre vonatkozó fokozódó igényt sikeresen kapcsolta össze a honleányi filantrópiával, mely szerinte az egyetlen módja annak, hogy a nők is eredményesen kapcsolódhassanak a tudományos élethez.²⁷ Mindez lehetővé tette azt, hogy a társadalmi elit egy részének összefogásával lehetőség kínálkozzon Magyarországon a tudomány népszerűsítésére. Az SDUK példájából kiindulva Almási Balogh a Hölgyjuttalom célkitűzéseiként a következőket jelöli meg: „szükség, hogy a tudományos ismeretek polgártársainknál meghonosíttassanak”, hogy a „tudományok különféle ágazatai megismerését lehetőleg könnyűvé tegyék” és „tehetséges munkára buzdíttassanak”, miközben az elnyerhető díjra való törekvés fontos motivációs erővel hat a szerzőkre.²⁸

Almási Balogh sorra veszi a pályamunkákkal kapcsolatos legfontosabb elvárásokat: a műveknek tükrözniük kell az adott tudományterület naprakész ismeretét, ugyanakkor nyelviileg „népszerű, csinos és correct” munkákat várnak, mert csak így felelhet meg a hozzá fűzött elvárásoknak, hogy „a tudományos ismeretek megkedveltetése által, az olvasó és tudásvágyó közönség száma, nyomvást szaporitassék”.²⁹ A hölgyek az Akadémiára bízzák azt is, hogy melyik évben mely tématerületekhez írjanak ki díjakat, hiszen a tudós testület rendelkezik azzal a kompetenciával, amellyel megítélhető, hogy mely témák „sürgetőbbek”. Ennek érdekében az MTA tudományos osztályainak szükséges felállítaniuk egy bizottságot, mely egy elnökből és két tagból áll, akik minden év végén javaslatot tesznek a kidolgozandó tárgyakra. A következő évre javasolt témákról az akadémiai összes ülésben hoznának közös döntést az osztályok küldöttségei alapján. Almási Balogh és a hölgyek összesen negyven témakört határoztak meg az első tíz évre. A listához az Akadémia a jutalomdíj fennállása során igyekezett ragaszkodni, mert a kitűzött témakörök hiányt szenvedtek a minőségi népszerű

25 ALMÁSI BALOGH Pál, „Felszólítás egy hasznos ismereteket terjesztő társaság ügyében”, *Pesti Hírlap*, 1841. jan. 6., 14–15.

26 FÁY ANDRÁS, „Észrevételek Almási Balogh Pál úr hasznos ismereteket terjesztő társaság ügyében kelt felszólítására”, *Pesti Hírlap*, 1841. febr. 20., 119–120.

27 ALMÁSI BALOGH Pál, „A nők mint a társadalmi élet tényezői”, *Családi Kör*, 1860. okt. 14., 1–3; okt. 21., 20–22, 20; okt. 28., 33–35; nov. 4., 49–51.

28 Uo.

29 Uo.

könyvekből.³⁰ A negyven témakörből összesen huszonhárom tartozott a matematika és a természettudományok körébe, mely rámutat arra, hogy e tudományok eredményeinek népszerűsítése tekinthető a díj egyik kiemelkedő céljának és ezeknek tulajdonították a legnagyobb presztízt.³¹

A jutalom odaítélésének módját is szabályozták, mely szerint a beérkezett jelíges pályaműveket az Akadémia bírálati gyakorlatához igazodva három szakértő tagnak küldik ki véleményadás végett, akik a szempontoknak leginkább megfelelő munkát javasolják az adott év jutalmára. Amennyiben nem érkezik be megfelelő minőségű mű, akkor a következő évre újra kihirdethették a témát. A küldöttség kompetenciája volt eldönteni azt is, hogy több pályázó között megosztható-e a jutalom vagy sem. A jutalom összegéhez csatolni kívánták a kamatozás végett kiadandó összeg kamatait is.³² A hölgyek arról is rendelkeztek, hogy a kijelölt negyven tárgyat közös sorozatban és cím alatt, olcsó, de „csinos alakban” és „könnyen olvasható nyomtatásban”, fametszetekkel ellátva kívánják kiadni mint akadémiai kiadványokat. A hölgyek rendelkeztek arról is, hogy ha a könyvek eladása hasznot hajt, akkor a nyereséget tőkésítik és azt egy új tízéves ciklushoz használják fel.³³

Az *Aranykönyv* koncepciója átkerült az Akadémia Ügyrendjébe, ahol a jutalom-tételekkel és díjakkal részletesen foglalkoztak. E szerint a felajánlott évi 144 aranyat az MTA 300 aranyra egészítette ki annak reményében, hogy sikerül évenként négy különböző témába tartozó, eredeti, népszerű nyelven írt kézikönyvet megjutalmazni és kiadni. A jutalmazott pályamunkák tulajdonjoga az Akadémiát illette, aki igyekezett azt lehetőségei szerint kiadni.³⁴

A Hölgyjuttalom eredményei

Az Akadémia által kijelölt bírálóknak két kritikusi szempontot kellett érvényesítenie a bírálaik során: egyrészt, hogy a pályaművek mennyire felelnek meg a népszerű, ismeretterjesztő kézikönyvek igényeinek; másrészt az ezzel kapcsolatos nyelvi és stílári szempontoknak eleget tesz-e a munka.³⁵ A Hölgyjuttalom megengedte, hogy idegen nyelvű munkát a szerző átdolgozzon, de fordításokat és

30 Uo.

31 Vö. GÁBORI KOVÁCS József, „A tudományágak korszakban feltételezett rangsora Arany János titoknoksága idején”, *Irodalmi Szemle* 60, 9. sz. (2017): 41–62.

32 ALMÁSI BALOGH, „A’ női...”.

33 Uo.

34 „A M. T. Akadémia Ügyrende”, *Akadémiai Almanach* 4 (1865): 137–180, 164.

35 [LÓNYAI Menyhért, *Bírálat*], 1861. szept. 1., MTA KIK, Kt, RAL 581/1860.

kivonatolt munkákat nem fogadtak el.³⁶ A díj elvárásait a pályázók a legtöbb esetben nem tudták betartani, ami a jutalomtételek eredménytelenségéhez vezetett.

Év	Összes kitűzött	Újonnan kitűzött	Kiosztott	Ki nem osztott	Eredménytelen
1860	4	4	2	2	0
1861	4	4	1	1	2
1863	11	8	1	1	9
1864	7	0	1	1	5
1865	7	0	0	2	5
1868	7	4	1	3	3
1869	5	5	2	3	0
1870	2	1	0	1	1
1871	7	4	2	4	1
1872	1	1	1	0	0
1873	2	0	0	2	0
1874	2	0	0	1	1
Összesen	59	31	11	21	27

2. táblázat: A Hölgjutalom eredményei 1860–1874

A fenti táblázatban összegeztem Fekete Gézáné a Hölgjutalomhoz kapcsolódó adatait,³⁷ melyekből látható, hogy az 1860–1874 közötti ciklusban összesen ötvenkilenc jutalomtételt hirdettek meg: huszonhét esetben a kiírt pályázatok eredménytelenek maradtak, míg huszonegy alkalommal a bíráló bizottságok egyetlen pályázót sem tartottak méltónak a díjra. A kudarcot az MTA úgy kezelte, hogy több esetben újra kitűzte a sikertelen, a pályázati munkák minősége vagy az érdeklődés hiánya miatt eredménytelen kérdéseket.³⁸ Az újrachírdetések többnyire nem váltották be a hozzájuk fűződő reményeket, és a jutalomkérdések torlódását okozták. A legsikertelenebb évnak 1863 tekinthető, amikor a meghirdetett tizenegy pályatétel közül kilenc eredménytelen lett, egyet nem osztottak ki, míg egy sikeresnek bizonyult. A ciklus nehézségei ellenére sikerült harmincegy különböző jutalomtételt kihirdetni, melyek közül huszonhárom megfeleltet-

36 FÁBIÁN Gábor, *Vélemény az 1860-ik évi női díjért pályázó "Római irodalom története" című két műről*, Arad, 1860. júl. 30., MTA KIK, Kt, RAL 455/1860.

37 FEKETÉNÉ, *A Magyar...*, 15–23.

38 ARANY János, „Jegyzőkönyve [1866. nov. 30.]”, in ARANY, *Hivatali iratok...*, 186–187, 186.

hető az Almási Balogh által ismertetett negyven témának.³⁹ Fontos eredménynek tekinthető, hogy a jutalmazott munkák mind megjelentek, így cáfolva rá arra az akadémiai vélekedésre, hogy a nyertes munkákat többnyire nem adták ki. A kézikönyvek közül hat a pályamunkáknak létrehozott sorozatban, a *Tudományok Csarnokában* jelent meg, viszont a másik öt külön az MTA kiadásában látott napvilágot általában az eredményhirdetést követően egy-két vagy három éven belül. A jutalmazott művek a korszak népszerű tudományágait mutatták be kézikönyv formájában a mechanikától a meteorológián át a közgazdaságtanig.⁴⁰

Az Akadémia érzékelte a pályázatok sikertelenségét, mely szinte már a kezdetektől jelentkezett, és ennek érdekében igyekezett beavatkozni. 1863. július 1-i összes ülés kiemelte, hogy az 1861-es és az 1863-as pályázati évek kevés sikerrel zárultak, ezért felkérték a Hölgyalapítvánnyal foglalkozó bizottságot és Almási Baloghot, hogy derítsék ki az okokat.⁴¹ A Gebhardt Ferenc és Szalay László rendes tagokból álló bizottság 1864. január 19-én jelentést tett, melyben megállapították, hogy a sikertelenség nem a díj szabályaiban keresendő, hanem abban, hogy „a minden oldalú tudományosság még mindig igen lassu fejlődésében rejlik”. Újabb jutalomtételek kihirdetését nem javasolták, mivel a jelentés idején is tizenegy pályázat volt kihirdetve. A bizottság ismerteti Almási Balogh javaslatát, mely a jutalmat nyert munkák sajtóbeli ismertetésére vonatkozott.⁴² A sajtóban történő reklám és könyvismertetések hiánya arra mutat, hogy a Hölgyalapítvány által megcélzott közönség kevésbé értesült a sorozat létéről. Balogh javasolta, hogy a hölgyeknek is tiszteletpéldányokat küldjenek.⁴³ Ennek létrejöttére Emmich Gusztáv, a *Tudományok Csarnoka* könyvsorozat kiadója is utal 1864. márc 5-i levelében: „a hölgyek díját nyert pályamunkákból, minden kötetből 50–50 példányt bocsátottam át ingyen, kiosztásra, a mi nálam tetemes összeget képez.”⁴⁴ Mindez azt jelenti, hogy a bizottság tiszteletpéldányokra vonatkozó javaslatait megfogadták. Az 1867. január 29-i nagygyűlés alkalmával rögzítették, hogy az Emmich-kel kötött szerződés módosítandó: a nyertes művek árát ívenként 10 krajcárban szabták meg a kelendőség elősegítésért.⁴⁵ Az Akadémia számára előnytelen volt a kiadóval kötött szerződés, mely szerint a tíz év alatt el nem kelt könyvekért az MTA-nak kárpótolnia kellett őt. A vállalkozó láthatóan számolt azzal, hogy az ismeretterjesztő könyvek valószínűleg kevésbé lesznek értékesíthetők a hazai

39 FEKETÉNÉ, *A Magyar...*, 15–23.

40 Uo.

41 „Huszonötödik (összes) ülés július 1-én 1863.”, in *A Magyar Tudományos Akadémia jegyzőkönyvei* (1861): 104–105.

42 A Nagygyűlésnek Gebhardt Ferencz r. tag, jegyezte Szalay [László], Pest, 1864. jan. 19., MTA KIK, Kt, RAL 393/1864.

43 Uo.

44 Emmich Gusztáv a MTA elnökségének, Pest, 1864. márc. 5., MTA KIK, Kt, RAL 620/1864.

45 „[Nagygyűlés, 1867. jan. 29.]”, *Akadémiai Értesítő* 1, 2. sz. (1867): 39–45, 42–43.

könyvpiacra. Amikor az Akadémia helyette az Athenaeummal akart szerződést kötni, akkor hangsúlyozták ennek a pontnak az elhagyását.⁴⁶

1868-ban a tudós testület lehetővé tette, hogy a díj összegét megemeljék,⁴⁷ majd 1869-ben arról határozott, hogy a nyereményt 500 aranyra növeli, amelyre a fedezetet a ki nem adott pályamunkákra összegyűlt és azóta kamatozott pénzüsszeg jelentette.⁴⁸ Az összeg emelésén kívül az 1866. november 30-i ülésen Toldy Ferenc azt javasolta, hogy a ki nem adott jutalmakhoz tartozó kérdéseket „megbízás útján” teljesítsék, úgy, hogy szakértőkkel íratnák meg a kézikönyveket, de erről a Hölgyjuttalmi Bizottság végül nem hozott döntést.⁴⁹

Összességében elmondható, hogy az Akadémia nem szervezte át radikálisan a Magyar Hölgyek díját, hanem kisebb módosításokkal igyekezett a hatékonyságát növelni, mellyel csak korlátozott eredményeket tudott elérni. Ugyanakkor érzékelték, hogy a díj finanszírozása akadályba ütközhet, mivel a hölgyek által tett befizetések 1868-ban gyakorlatilag leálltak, viszont a kevés nyertes pályamű miatt az alapítványnak egyelőre nem volt sok kiadása. 1870. május 24-én a nagygyűlés utasította a Hölgyalapítványi Bizottságot, hogy vizsgálják át a működésüket, bevételeiket, kiadásait és a nyomdákkal kötött szerződéseiket.⁵⁰ Az 1871. május 19-i igazgatósági ülés már azt fogalmazza meg, hogy a Hölgyjuttalom „rendbehozása halaszthatatlanul szükséges”.⁵¹ A pénzügyi problémákkal párhuzamosan merült fel az ismeretterjesztés ügyének rendezése is. Ezt Toldy fogalmazta meg, aki áttekintette, hogy az ügy szükségességét az Akadémián mindig kimondták, s jelentek meg népszerű munkák, viszont a problémát érdemben nem rendezték.⁵² A Csengery Antal másodelnök által vezetett 1872. január 22-i összes ülés figyelembe vette Toldy indítványát, és határozott egy állandó bizottság felállításáról a kézikönyvek kiadására, melynek költségeit az MTA és a Hölgyalapítvány kereteiből kívánták rendezni. Az újonnan felállítandó Könyvkiadó Bizottság és Könyvkiadó Vállalat önálló, az igazgató tanács által felügyelt költségvetéssel rendelkező intézmények lettek az Akadémián belül.⁵³ 1875-től a Könyvkiadó Vállalat már igénybe vehette a Hölgyalapítvány forrásait, mely egyet jelentett a díj és a hozzá kötődő alapítvány megszűnésével.⁵⁴

46 ARANY János, „Jegyzőkönyve [1866. nov. 30.]”, in ARANY, *Hivatali iratok...*, 186–187, 186; ARANY János, „Jegyzőkönyve [1869. ápr. 9.]”, in ARANY, *Hivatali iratok...*, 322–323, 322.

47 „A M. T. Akadémia Ügyrende”, *Akadémiai Almanach* 7, 1. sz. (1868): 119–171, 151–153.

48 „[Nagygyűlés, 1869. ápr. 13.]”, *Akadémiai Értesítő* 3, 8. sz. (1869): 75–83, 80. Vö. ARANY János, „Jegyzőkönyve [1869. ápr. 9.]”, in ARANY, *Hivatali iratok...*, 322–323, 323.

49 ARANY János, „Jegyzőkönyve [1866. nov. 30.]”, in ARANY, *Hivatali iratok...*, 186 187, 186.

50 „[Nagygyűlés, 1870. máj. 24.]”, *Akadémiai Értesítő* 4, 12. sz. (1870): 159–165, 160.

51 „[Igazgatósági ülés, 1871. máj. 19.]”, *Akadémiai Értesítő* 5, 10. sz. (1871): 170–177, 173.

52 „[Összes ülés, 1870. okt. 31.]”, *Akadémiai Értesítő* 4, 15. sz. (1870): 234–245, 239.

53 „[Összes ülés, 1872. jan. 22.]”, *Akadémiai Értesítő* 6, 2. sz. (1872): 37–39, 37–38.

54 „[Igazgatósági ülés, 1875. jan. 24.]”, *Akadémiai Értesítő* 9, 2. sz. (1875): 11–20, 18.

Merre tovább tudománynépszerűsítés?

A Hölgyjuttalom történetével arra a folyamatra mutattam rá, hogy az Akadémia jutalmazási rendszere az 1860–70-es években már nem képes kielégíteni az ismeretterjesztés igényeit. A Magyar Hölgyek díja mint jutalomtétel a tudós társaság újraindulásával, a Brougham-féle koncepciót alapul véve fogalmazódott meg, és a filantróp arisztokrata honleányok, illetve a testület tudósainak összefogásával valósult meg. Az MTA komolyan foglalkozott a díjjal, és igyekezett hatékonyabbá tenni a működését, de erőfeszítéseik ellenére a testület arra kényszerült, hogy a jutalmazási rendszer avított struktúrái helyett új intézményeket – a Könyvkiadó Bizottságot és a Könyvkiadó Vállalatot – hozzanak létre, melyek átgondoltabb szervezettel és önálló költségvetéssel biztosítani tudták az ismeretterjesztő könyvek kiadását.